

АЛТЫН ОРДА ДӘУІРІНДЕГІ ӘДЕБИ ЕСКЕРТКІШТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖОО-ДА ОҚЫТЫЛУЫ

*Мурзатаева А.Т.¹, Мәтбек Н.Қ.², Саткенова Ж.Б.³

¹докторант, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан
e-mail: aigera1983@mail.ru

²ф.ғ.к., доцент, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан.
e-mail: nursulu.m@mail.ru

³аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан.
e-mail: zhanar_03@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Алтын Орда дәуіріндегі әдеби ескерткіштерді жоғары оқу орындарында қалайша ұтымды оқытуға болатындығы жайлы айтылады. Алтын Орда дәуірінің қалайша қалыптасқанынан бастап, сол дәуірдегі шығармаларды қамти отырып, жоғары оқу орнында әртүрлі интербелсенді технологияларды, соның ішінде дәрістің маңыздылығы жайлы айтылады. Мақаланың негізгі міндеті сабақ барысында, әсіресе қазақ әдебиеті сабағында жоғары әдістемелік шеберлік көрсету мақсатында түрлі жаңа технологияларды қалай қолдануға болатынын көрсету. Сондай-ақ Алтын Орда дәуіріндегі шығармаларды жоғары оқу орындарында жаңа технологияларды оқыту арқылы студенттердің рухани құндылықтарын дамытуға болатынын айқындау.

Мақалада теориялық талдау, ақпаратты жинақтау әдістері қолданылады. Олардың тәжірибеде қолданылуы көрсетіледі. Мақаланың маңыздылығына келетін болсақ, Алтын Орда жәдігерлерін жоғарғы оқу орындарында оқыту мәселесі қазіргі кездегі өзекті тақырыптардың бірі болып табылатыны туралы сөз қозғаған дұрыс. Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгелі Алтын Орда дәуірін зерттеу аса маңызды болып саналады. Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев Алтын Орда тақырыбын насихаттау бойынша бірқатар бастаманы мақұлдады. Осыған орай Атырауда «Ұлық ұлыс – Алтын Орда» тақырыбымен халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өтті. Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаев осыған қатысты: «Біз Алтын Орда дәуірінен келген құнды жәдігерлерді дүниежүзіне танытып, оны туризм саласын дамыту үшін тиімді пайдалануымыз керек», - деді. Және де осы Алтын Орда жәдігерлерімен студенттерді таныстыру тарихымыздың ұмытылмауына қосатын бірден бір үлес болмақ.

Қорыта келгенде, мақалада Алтын Орда жәдігерлерін ЖОО оқыту барысында интербелсенді технологияларды қолдану өте тиімді екені анықталады, себебі ол студенттерді оқу барысына қызықтырып, шығармашылыққа бойлауына септігін тигізеді.

Тірек сөздер: Алтын Орда, интербелсенді, дәріс, әдістеме, технология, құндылық, ескерткіш, оқыту

Негізгі ережелер

Қазіргі жоғары оқу орнындағы білім берудің ұлттық үлгісін оқыту мен тәрбие беру заманауи әдіс-тәсілдерді, инновациялық технологияны игерген, психологиялық, педагогикалық жұмыста орныққан, ескі оқыту үрдісінен арыла алатын және тәжірибелік әрекет кезінде өзіндік дара әдісін пайдалануға икемді педагогикалық зерттеуші болуды қажет етеді. Жаңа қоғам талаптарына сәйкес студенттердің білімге, ғылымға қызығуын арттыру үшін оқытушылардың алдында жаңа мақсат-міндеттер бар. Сондықтан, оқытудың алуан түрлі технологиялары жасалып, жоғары оқу орнындағы әдістеме тәжірибесіне

енгізілуде. Жан-жақты, үлкен ізденіс арқылы білім беру саласында жаңа педагогикалық технологиялардың саны өсіп, сапасы жақсарып келеді. Технология – белгілі бір іспен айналысатын маманның әдісі, әрі шеберлігі. Осы шеберлік оқытушыға жоғары оқу орнындағы өз сабағын студенттерге жоғары деңгейде беруіне жағдай жасайды. Оқытушы әрдайым шығармашылықпен, ізденіспен шұғылданса жаңашылдыққа ұмтылғандықтың белгісі. Өзгелердің тәжірибесін өз жұмысында ұтымды пайдалана білсе, оған өзіндік ерекше үлгісін қосып отырса – студенттерге білім берудегі қол жеткізген жетістігі болмақ. Қазіргі педагогикалық әдебиеттерден 50-ден астам оқыту технологиялары қолданысқа енгізілгені белгілі болып отыр. Еліміз өз тәуелсіздігін алып, жаңа құрылымы бар демократиялық қоғам құруға ат салысқанына біраз уақыт болды. Еліміздің болашағын дамытуда үлес қосатын жастар білімімен қатар шығармашылық қасиеті жоғары, жеке дара көзқарасы бар, елге тұлға болатын азаматтар болса нұр үстіне нұр болмақ.

Кіріспе

Алтын Орда жәдігерлерін жоғарғы оқу орындарында оқыту мәселесі қазіргі кездегі өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгелі Алтын Орда дәуірін зерттеу аса маңызды болып саналады. Қазіргі кезде қазақ әдебиетіндегі ежелгі мұралардың орнын анықтау үшін бұрынғы ұмытылып кеткен замандағы, яғни Алтын Орда дәуіріндегі жәдігерлерді түбегейлі түрде, жан-жақты зерттеу, ғылыми-әдістемелік жүйесін орнату маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Алтын Орда дәуірінде пайда болған бұл әдеби жәдігерлерге деген қызығушылық бұрыннан басталды. П.М.Мелиоранский, А.В.Ерофеев, С.Е.Малов, Н.Ф.Катанов, Н.И.Ильминский, Ғ.Ф.Арифған, Ә.Р.Тенишев, Н.П.Остроумов, Н.Маллаев, Э.Фазылов, В.В.Радлов сияқты түркітанушылар, сонымен қатар И.Джалил, С.Шағатай, К.Гронбех, Ж.Шинкевич, Ж.Тури, М.В.Датте сынды батыс ориенталистері мен түрік ғалымдары зерттеді.

Түркі халықтары тарихи жағынан да, мәдени жағынан да Алтын Орданың мұрагерлері болып есептеледі. Қазақтар, татарлар, башқұрттар, қырғыздар, ноғайлар және т.б. түркі халықтары жеке ұлт ретінде Алтын Орда дәуірінде қалыптаса бастаған еді. Осы кезеңдегі жазбаша әдебиет пен ауыз әдебиеті түркі халықтарының баға жетпес мұрасы болып табылады. Алтын Орда дәуірі қазақ халқының тарихында, өнері мен әдебиетінде орасан зор рөл атқарды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуде Алтын Орда дәуірінің пайда болуынан бастап ол кездегі маңызды шығармалар мен осы дәуір ескерткіштерінің ЖОО оқытылу мәселесі қарастырылды. Әдебиет пәнінің әдістемесін түбегейлі зерттеген Ә.Қоңыратбаев және А.Көшімбаев сынды ғалымдардың еңбектері негізге алынып, әртүрлі Ф.А.Рашитов сияқты татар зерттеушілері және де Татарстан тарихы, сондай-ақ әдістеме бойынша еңбек жазған біршама шетел және орыс зерттеушілерінің мақалалары назарға алынды. Мақалада теориялық талдау, ақпаратты жинақтау әдістері қолданылды. Олардың тәжірибеде қолданылуы көрсетілді. Сонымен

қатар, Қ.Т.Жанұзақова мен Б.Үсееваның Алтын Орда дәуіріндегі қисса-дастандар мен А.Кенжеқожаева мен Ж.Мәмбетовтың қазақ әдебиеті шығармаларын оқыту әдістемесі туралы зерттеулері басшылыққа алынды.

Нәтижелер

Алтын Орда дәуіріндегі құнды әрі көркем мұраның зерттелуі қазіргі заманда сұранысқа ие болғандықтан, оны ЖОО студенттеріне қызықты әрі түсінікті етіп жеткізу әрбір қазақ әдебиеті оқытушысының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Сол себепті зерттеуде сол дәуірдің шығармаларымен қатар, оларды студенттерге жеткізу әдістемесінде қолданылатын инновациялық технологиялар, интербелсенді дәрістер, көрнекі құралдар қарастырылып, бұл әдістердің сабақ барысына септігін тигізетіні жайлы талданды.

Талқылау

XIII ғасырдың басында Шыңғысхан билігіндегі моңғол тайпалары ұлаңғайыр мемлекет құру мақсатында өздерінің басқыншылық жорықтарын бастады. XIII ғасырдың екінші жартысында-ақ Тынық мұхитынан бастап Дунайға дейінгі кеңістіктер төрелердің қарамағына кірген болатын. Пайда болған күннен бастап ірі мемлекет жеке бөліктерге (ұлыстар) бөлінді, соның ішіндегі ең үлкені Жошы (Шыңғысханның үлкен ұлы) ұрпақтарының ұлысы болды, оның ішіне Батыс Сібір, Орталық Азия, Орал, Орта және Төменгі Жайық, Солтүстік Кавказ, Крым, көшпенді түркі елдері кірді. Жошы ұлысының батыс бөлігі Жошы Батый ұлының жұрты болды да, орыс жазбаларында «Алтын Орда» немесе жай ғана «Орда» деп аталды.

Алтын Орда орта ғасырдағы ең ірі мемлекеттердің бірі болды. Оның әскери күшіне ұзақ уақыт бойы ешбір мемлекет тең келмеді. Ордалықтармен тіпті алыс елдегі мемлекеттердің өзі достасқысы келді. Орда территориясы арқылы Шығыс пен Батысты байланыстыратын маңызды сауда бағыттары өтті [1].

Исламды қабылдау қалалар мен қала мәдениетінің дамуына зор үлес қосты, араб жазулары мен жазба әдебиетінің таралуына себеп болды. Алтын Орда дәуірінде Фирдоуси мен Рудаки (X ғасыр), Маари мен Омар Хайам (XI ғасыр), Аттара мен Низами (XII ғасыр), Руми мен Саади (XIII ғасыр) және тағы да басқа атақты шығыс ақындарының белгілі шығармалары кең таралды. Фирдоусидың «Шахнамасынан» бастап барлығы дерлік парсы немесе парсы-тәжік ақындары болды.

Шығыстың ұлы ойшылдары мен ақындарының шығармалары, ең алдымен парсы-тәжік поэзиясының өкілдері Алтын Орда дәуірінде танымал болды. Бұл шығармалар түркі ақындарын өздерінің алтын ордалық әдебиетін жасауға түрткі болды, олар XIV ғасырда Жошы ұлысы дәуірінде жақсы дамыды. Дәл осы кезеңде Алтын Орда дәуіріндегі әдебиеттің құнды шығармалары жазылды, атап айтсақ, Саиф Сараидың «Гүлістан» («Гүлістан бит-түркі»), Құтыбтың «Хұсрау мен Шырын», Хорезмидің «Мұхаббат-наме», Хұсам Кәтибтің «Жұмжұма сұлтаны», Рабғузи ақынның «Қиссаси Рабғузи», Махмұд әл Бұлғаридың «Нахдж Ул-Фарадис» шығармалары жатады [2].

Бұл шығармалардың кейбіреуі әсіресе «Хұсрау мен Шырын» мен «Гүлістан» Низами мен Сағди поэмаларының шығармалары болып табылады. Алайда Құтыб пен Сараидың поэмалары еркін аударма ретінде жасалған, олардың өне бойынан Алтын Орда дәуірінің, үлкен қалалардың әлемі мен кең даланың тынысын сезуге болады. Әдебиеттанушы зерттеушілер ерте заман мен орта ғасырдың жазушылары өз шығармаларын белгілі сюжеттердің негізінде жазуды жақсы көргенін ескертеді. Бұл сол кезеңнің поэтикалық қағидасы, сол дәуірдің тынысы мен поэтикалық ой толғауымен іспеттес болды. Сондай-ақ, ол кезеңдегі кемеңгерлер, мәселен А.С.Пушкин мен Ғабдолла Тоқай аударма және еліктегіш шығармалары өз алдына әлемдік поэзияның нағыз үздік үлгісіне айналды.

Низами «Хұсрау мен Шырын» шығармасын 1181 жылы жазған болса, Құтыбтың осы аттас шығармасы 160 жылдан соң 1342 жылы пайда болды. Парсы патшасы Хұсрау мен оның жұбайы Шырынның оқиғасы Шығыста Низамиден бұрын да таралған еді, ол тіпті Фирдоусидың «Шахнамеде» де және басқа авторларда да кездеседі. Хұсрау - тарихи тұлға, парсы патшасы Хұсрой II (Хұсрой Парвиз, 590 - 627 жылдары билік етті), атақты патша Хосрой Ануширванның немересі еді, ол Түркі қағанатының негізін салушылардың бірі Істеми қағанның қызын алған болатын. Құтыб поэмасының басты кейіпкерлері Хұсрау мен Шырын, ақын олардың арасындағы махаббат пен Фархадтың Шырынға деген жауапсыз махаббатын суреттейді. Фархад - келбетті және шымыр жігіт, өнерлі шебер әрі суретші, ақынның айтуы бойынша «сегіз қырлы бір сырлы». Оның Шырынға деген махаббаты поэмада ең адал әрі асқақ сезім ретінде бейнеленген. «Бұл әлем тек махаббаттың арқасында мәңгі болмақ», - деп Құтыб өз кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесі мен сырт келбетін сұлу әрі міңсіз суреттейді.

Поэманың бүкіл өне бойында әйелге деген үлкен құрмет сезіледі. Шығыста, сонымен қатар Алтын Орда дәуірінде әйелдің орны аса құрметпен ерекшеленеді.

Алтын Орда дәуіріндегі автордың «Хұсрау мен Шырын» шығармасы кейін Хорезми шығармашылығына да, кейін Мұхамедияр (XVI ғасыр), Тоқай мен Бабич (XX ғ. басы) шығармашылығына да әсерін тигізді.

«Алтын Орда дәуірі әдебиетіндегі қисса-дастандар және «Хұсрау Шырын» мақалада ортағасырлық әдебиеттегі қисса-дастанның қалыптасуы, пайда болу мәселесі қарастырылып, олардың жанрлық ерекшеліктері талданады. Қисса-дастанды зерттеген ғалымдар бұл терминдердің атаулары әртүрлі болғанымен, шығу тегі жағынан ұқсас деген қорытындыға келеді. Қисса-дастанның қалыптасуына әсер еткен мифтік негіздер, аңыз-әңгімелердің дамуына серпін берген шығыс әдебиетіндегі нәзиралық дәстүрмен тікелей байланысы ашылады. Повестің тақырыбы, негізгі идеясы және шығыс әдебиетінде бағаланған басты кейіпкерлердің мінез-құлық ерекшеліктері, олардың орындау тәсілі талданады. Осымен қатар 13-14 ғасырлардағы әдебиеттегі нәзиралар дәстүрінде жазылған ұлы аңыздардың бірі – Дастан «Хұсрау-Шырын» қарастырылып, аталған жырдың нәзиралық нұсқалары да салыстырылады [3].

Алтын Орда дәуіріндегі әдеби мұраның інжуі Саиф Сарай шығармашылығы болып табылады. Ақын 1321 жылы Сарайшық қаласында дүниеге келді.

Сарайшықта туып, өскендіктен Сараи аталған. 80 жылдары мәмлүктер мекендейтін Мысырға келіп, 1396 жылы сол жерде қайтыс болады. Мысырда ол өзінің атақты поэмаларын жазды, яғни 1391 «Гүлістан бит-түркі», 1394 жылы «Сұхаил мен Күлдірсін». Ең танымалдысы бірінші поэмасы, қысқартып айтқанда «Гүлістан», XIII ғасырдағы парсы ақыны Сағдидың аттас поэмасының еркін аудармасы болып табылады (Сараидың «Гүлістан бит-түркі» «Түрік Гүлістаны» дегенді білдіреді). Поэманың соңында сегіз түркі шығармаларының үзінділері беріледі. Әрбір осындай өлеңнен кейін Сараи өзінің өлең жауабын қайтарады, «Гүлістан» поэмасы Алтын Орданың поэтикалық энциклопедиясы іспеттес [4].

«Гүлістан» поэмасында әділеттілік, қарапайымдылық, адалдық, жомарттық пен мейірімділік сияқты адами қасиеттер жайлы айтылады. Адамның рухани қасиеттері басқа да әлеуметтік мәселелермен қатар тығыз байланыста қарастырылады. Сонымен қатар, автор, ана тілінің мүмкіндіктерін аса шеберлікпен қолданады, нағыз көркемдік бейнелеулерді ұтымды пайдаланады.

«Гүлістан бит-түркі» түркі тілдес әдебиетті адамгершілік идеялармен, жаңа көркемдік формалармен, бейнелермен байытты, түркі халықтарының әдеби тілінің дамуына ықпалын тигізді. Барлық осы шығармалар осы мемлекеттегі жазбаша әдебиет пен жалпы рухани өмірдің дамуының жоғары деңгейін көрсетеді, және де орта ғасырлық шығыс поэзиясы мен философиясының ең бағалы жәдігерлері болып табылады. Олардың көбі кейінгі түркі тілдес оқырманға таңсық емес: оларды көшіріп алып, қолдан қолға таратты, олар көптеген кітап сүйерлердің сүйікті кітаптарына айналды, оларды тіпті оқытушы-профессорлар мен оқушы-студенттерге дейін сүйіп оқыды, тарихшылар, философтар, сондай-ақ ата-бабасын құрмет тұтатын және де сұлулықты қадірлейтін барлық адамдар оқыды.

Көркемдік құндылықтан басқа бұл шығармалардың басты ерекшелігі - олар Алтын Орда тарихы мен оның жұртшылығын зерттеуде баға жетпес еңбек болып табылады. Бұл шығармалардағы мемлекеттің әлеуметтік құрылымындағы көптеген терминдер хандық шендерге байланысты қолданылады. Бұл шығармаларда әуендік аспаптар, азық-түлік, өсімдік, үй және жабайы жануарлардың атауы көптеп кездеседі.

Жоғары оқу орнында оқытылатын қазақ әдебиеті пәні - білім алушының жан-жақты дамуына керек білім мен біліктерді арттыратын, әрі оның жеке тұлға ретінде қалыптасуына септігін тигізетін пән деп баға беруге болады. Қазақ әдебиеті пәніне қатысты мақсат-міндеттер оған арналған арнайы оқу бағдарламаларда, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарда көрсетілген. Қазақ әдебиеті пәнін оқыту дағдыларын пәндік әдістемеде жан-жақты көруге болады.

Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің негізін қалаушылары ретінде Ә.Қоңыратбаев пен А.Көшімбаев есімдерін атаса болады. Нақтылап айтатын болсақ, Ә.Қоңыратбаев - тұңғыш әдебиетті оқыту әдістемесін алғаш рет ұсынушылардың бірі болып табылады. Оның басты еңбектері ретінде «Әдебиетті оқыту методикасының очерктері»(1962), «Әдебиетті оқыту методикасы»(1966) кітаптарын көрсетсе болады. «Әдебиеттік оқудың басты міндеттерінің бірі қоғам өмірі, адам проблемасы жайында ұғым, білім берумен

қатар жастардың мінез құлқын, тұлғасын жасап, идеялық адамгершілік тәрбие беру болмақ». Бұл еңбекте әдебиеттік оқудың міндеттері мен әдістемесі, көркем мәтінмен қалайша жұмыс істеуге болатыны жайлы, ондағы шығарманы талдау, жанр оқытудың әдістемесі, жазба жұмыстар жайлы сөз қозғалады. Мектептегі қазақ әдебиетін оқыту бойынша әдістемені ғылыми тұрғыда зерттеп, яғни мектептегі білім беру жүйесін түбегейлі қарастырып, әдебиетке баға беруге үйретеді [5].

Ал енді А.Көшімбаевтың еңбегіне келетін болсақ, оның «Сегіз жылдық мектепте әдебиетті оқыту методикасы» (1958) мен «Қазақ әдебиетін оқыту методикасы» (1969) еңбектері - әдебиетті оқыту әдістемесінің негізін салушы екендігінің бірден бір дәлелі. Оның еңбектерінде қазақ әдебиетінің ғылыми пән екендігі, мақсаты мен міндеттері, білім ғылыми пән ретінде қарастырылып, жоғары оқу орындарында да оқытылатыны жайлы сөз қозғалады. А.Көшімбаев қазақ әдебиетін оқыту әдістемесін ғылым тұрғысынан зерттеп, ғылыми негізде түйіндеуге ең алғаш қадам басқан ғалымдардың бірі. Ол өзінің еңбектерінде әдістеменің міндеттері мен мазмұнын ашып, оның қағидаларын эстетикалық этикалық мәселелерін, ойлау мәдениетіне үйрету сияқты тұжырымдамалық пікірлерін тұңғыш рет ғылыми негізге түсіреді. Әдебиетті оқытудың жетекші ұстанымдары мен қолданылатын негізгі амал, тәсілдерін белгілейді [6].

С.Қирабаев әдебиетті оқытуда тұтастық болу керек екенін, әдебиет теориясын, тарихын қоса алып жүру керектігін, шығарманы оқыту мен әдеби процестің дамуы туралы оқушы түсінігін ғылыми тұрғыда жүйелеу мәселесін қозғады. Жаңаша оқыту бойынша жеке шығарманың танылуы мен әдеби процестің дамуы уақыт арасындағы тұтастық тарихи түсініктермен байытылуы, ғылымды біртұтас қарастыруы - әдебиет әдістемесінің жаңа негізі. Қазақ әдебиетінің әдістемесі бойынша жазылған еңбектерге С.Қирабаевтың «Әдебиетті жаңа программамен оқытудың кейбір мәселелері», С. Тілешованың «V-VIII кластарға арналған қазақ әдебиетінің жаңа программалары мен оқулықтары жөнінде», «Әдебиет сабағындағы жазба жұмыстар», «Эпикалық шығармаларды оқытып үйрету», Ә. Дайырованың «Қазақ әдебиетін оқытудағы жаңа бетбұрыс», Т.Ақшолақовтың «VIII-X класс программалары мен оқулықтарын жетілдіру жолдары», «Көркем шығарманың эстетикалық табиғатын таныту», «Қазақ әдебиетін оқыту», «Тереңдетіп оқыту мақсаты» әдістемелік құралы, Р.Сүлейменованың «Қазақ совет әдебиетін оқыту методикасының кейбір мәселелері», Қ.Тасболатовтың «Әдебиет сабағында оқушылардың танымдық белсенділіктерін арттыру жолдары», т.б. әдебиетті оқыту саласындағы еңбектерді жатқызуға болады.

Ал енді Алтын Орда дәуіріндегі әдебиеттің жоғары оқу орнында оқыту бағдарламасына келетін болсақ, ол «6B02305 - Қазақ филологиясы» мамандығының студенттері үшін «Ежелгі дәуірдегі қазақ әдебиеті» пәні ретінде оқытылады. Пәнді оқыту процесінде әдебиетті оқытудағы компьютерлік технологияларды қолдану және дамыту мүмкіндіктері, олардың филологтың кәсіби қызметінде қолданылуы туралы жүйелі түсінікті қалыптастыруға көмектеседі. Соның ішінде Алтын Орда әдебиетін оқытуға 15 дәріс сабағы бөлінеді. Нақтылап айтқанда бұл курстың төңірегінде Әлидің «Қисса Жүсібі»,

Хұсам Кәтибтің «Жұмжұмасы», Сайф Сараидың «Гүлістан бит-түрки» дастаны, тыңтума әдебиет пен Хорезмидің «Махаббат-намасы», Құтыбтың «Хұсрау-Шырыны», Рабғузидың әдеби мұрасы мен «Қисас-ул әнбия» ескерткіштері толыққанды қарастырылып, оларды оқытудағы интербелсенді технологиялар қарастырылады.

Дәріс жоғары оқу орнындағы кез келген оқу пәнінің теориялық негіздерін оқытудың стандартты формаларының бірі болып табылады. Соның ішінде интербелсенді дәріс туралы айтатын болсақ, интербелсенді дәрістер дәстүрлі дәстүр мен оқытудың интербелсенді формаларын біріктіретін дәрістер болып табылады. Оқытудың интербелсенді формаларына талқылаулар, нақты жағдайларды айшықтау, слайд немесе оқу фильмдерін көрсету, миға шабуыл және т.б. жатады.

Интербелсенді дәрістердің төмендегідей түрлері бар:

Ортақ мақсаттары бойынша: оқу, үгіт, тәрбиелік, ағартушы, дамытушы. Ғылыми деңгейі бойынша: академиялық және танымал. Дидактикалық міндеттері бойынша: Кіріспе, өзекті, қорытынды-жалпылама, бекітілген, шолу, кеңес, көрнекі дәрістер. Материалды мазмұндау тәсілі бойынша: бинарлы немесе талқылау дәрістері (әр түрлі ұстанымдары бар екі оқытушының арасындағы диалог), проблемалық, алдын ала жоспарланған қателері бар конференциялық дәрістер, видео дәрістер, мультимедиялық дәрістер.

Заманауи ақпараттық технологияларды оқытуда пайдалану - әлемдік білім беру үрдісінің дамуындағы ең басты әрі тұрақты беталыстардың бірі болып табылады. Соңғы жылдары компьютерлік техника мен ақпараттық технологиялардың басқа да құралдары көптеген пәндерді оқытуда пайдаланылып келе жатыр.

Дәрістерді инновациялық қалыпта өткізу оқу жоспарындағы дәрістердің қысқартылуынан туындаған еді, бұл оқу сағаты білім алушы мен оқытушы арасындағы өздік жұмысқа жұмсалған болатын. Осы арқылы пәннің практикалық бағыттылығы артып, студенттердің дәріс сабақтарындағы теориялық дайындық тәсілдері жетілдірілді. Теориялық білімді игеруде нәтижеге жету тәсілдерінің бірі интербелсенді дәрістер болып табылады.

Интербелсенді дәріс - бұл дәріс үрдісіне бойлаудың ерекше тәсілі болып табылады, ал аудиториямен жақсы қарым-қатынасқа түсу - дәрісшінің басты міндеттерінің бірі. Егер де аудиторияның бүкіл назарын өзіңізге толығымен аударып, оқытушы мен студенттер арасында ерекше бірігу атмосферасы орнаған болса, онда интербелсенді дәріс өз дегеніне жетті деп айтуға болады. Интербелсенді дәрістердің көптеген түрлері бар, бірақ олардың барлығына ортақ ерекшеліктер: Ол интербелсенді, оны тыңдаушыларға бір-бірімен және дәрісшімен ортақ мәселелерді талқылау ұсынылады, тіпті кейде талап етіледі. Оқытушы презентация жасауы қажет. Ол белсенді, дәстүрлі дәріске қарағанда интербелсенді дәріс тыңдаушыларынан белсенділік танытып, ақпаратты әрдайым өңдеуді талап етеді. Ол екіжақты процесс, ойын түріндегі дәріс дәріскер мен аудиториядан кері байланысты қажет етеді. Оның барысында оқытушы білім алушылар арасындағы өзара әрекеттесудің деңгейін толықтай бақылай алады. Ол

тиімді, бейтарап ақпарат тез ұмытылады, ал интербелсенді дәріс арқылы келген ақпаратбелсенді түрде игеріліп, жадыда көп уақытқа дейін сақталады.

Интербелсенді дәріс кезінде мынадай белсенді оқыту формалары қолданылады: 1) фасилитация; 2) жетекші сұқбат; 3) модерация; 4) слайд немесе оқу фильмдері көрсетіледі; 5) миға шабуыл; 6) шабыттандыратын сөйлеу мәнері.

Интербелсенді дәрістің көмегімен студенттер жеке, жұппен және шағын топпен жұмыс істеуге мүмкіндік алады. Дұрыс ұйымдастырылған дәріс оқытушыға студенттердің оқу материалын қаншалықты жетік әрі тез меңгергенін түсінуге мүмкіндік береді. Интербелсенді дәріс барысында гипер-медиатехнологияны пайдаланған дұрыс. Олардың мультимедиамен ортақ қасиеттері бар, бірақ та құрамындағы ақпараттың ұйымдастырылуымен ерекшеленеді, сөздер, бейнелер сияқты түйін нысандарды айшықтау арқылы мәтінмен жұмыс істеуді меңзейді. Гипермедиатехнологияның арқасында материалды игеру дәрежесі айрықша ұлғаяды, себебі білім алушының назары оқытушы түсіндіріп жатқан материалға аударылады. Көбіне оқытушылар студенттерді өз дәрістерінің қағазға шығарылған слайдтарымен қамтамасыз етеді. Интербелсенді технологияларды оқыту үрдісінде пайдалану кезіндегі кері байланыс оқытушыға әрбір студентпен оқытудың жеке ерекше бағытын жасауға мүмкіндік береді. Бұл бағыт бойынша студенттерді дамыту айрықша тәсілдемені қажет етеді. Білім алушылардың қабілеттері мен біліктерінің деңгейі тестілеудің заманауи жүйелерімен тексеріледі. Нәтижелі білім деңгейі практикалық тапсырмалардың әртүрлі деңгейімен бағалануы тиіс. Интербелсенді дәріс барысында 3 жақты қатынас орнатылады. Олар ақпараттық (ақпараттың берілуі және сақталуы), интербелсенді (біріккен іс-әрекетте өзара әсердің болуы, перцентивті оқыту (адамның өзге адамды қабылдап түсінуі)). «Ежелгі дәуір әдебиеті» пәнінен дәрістерді жүргізу барысында біз көбіне осы үш жақты қатынасты алға қойдық. Дәріс басында студенттерге оның тақырыбы, мақсаты, жоспары баяндалды. Дәріс беру барысында және де студенттер арасында ынтымақтастық орнату үшін «Шеңбер ішіндегі кездесу», «Екі жұлдыз, бір тілек» сияқты тәсілдер қолданылды. Студенттердің дәріс тақырыбына қатысты қызығушылықтарын ояту үшін алуан түрлі бейнелі көрнекіліктер, үлестірмелі материалдар қолданылды. Сондай-ақ «Ой қозғау», «Ой түрткі» сияқты әдіс-тәсілдердің көмегімен студенттердің тақырыпқа байланысты аялық білімі танылды. Кейбір дәрістерде студенттерге алдын ала өтілетін дәріс жайлы ақпарат, материал жинақтау ұсынылды. Яғни осылайша студенттер алда өтілетін дәрістің мазмұнымен алдын ала танысса, оны баяндау барысында оқытушының ойын жақсы түсінуге көмектесті. Студент дәріс кезінде өтілген тақырыпқа қатысты өз көзқарасын білдіріп, сабақтың ойдағыдай нәтижелі өтуіне септігін тигізді. Осы арада бір дәріс сабағы бойынша дайындалған жоспар үлгісіне тоқталайық.

Сабақтың тақырыбы: «Қисса Жүсіп», «Жүмжұма» дастандарының әдеби маңызы.

Сабақтың мақсаты:

- «Қисса Жүсіп», «Жүмжұма» дастандарын түсініп, бағалай білуіне;
- Әли ақын мен Хұсам Кәтиб мұрасын жан-жақты талдай білуіне;

- Әли ақын мен Хұсам Кәтиб мұрасының көркемдік ерекшеліктерін ажырата білуіне;

- Әли ақын мен Хұсам Кәтиб мұрасының өзгешелігін көрсете білуіне;

- Әли ақын мен Хұсам Кәтиб мұрасын мектепте оқытудың маңызын түсіне білуіне үйрету.

Сабақтың міндеттері:

- студенттер Әли ақын мен Хұсам Кәтиб мұрасын қарастыра отырып, оны көркемдік тұрғысынан ажырата, нақтылай алатын болады және кәсіби маман ретінде түсіндіре, талдай, талқылай және деректер келтіруге үйрету.

Сабақтың көрнекіліктері: интерактивті тақта, дәрісхана материалдары, БАҚ материалдары, маркер, А 4 парағы.

Сабақтың барысы:

I кезең. Ұйымдастыру кезеңінде студенттердің қатысымы тексеріледі. Интерактивті тақтадан сабақтың тақырыбы, мақсаты жайлы дайындалған слайд көрсетіледі. Дәрістің алдында студенттерге «Insert» стратегиясы бойынша дайындалған кесте үлестіріледі. Студенттер тақырып бойынша білетін мәліметтерін кестеге толтырады.

II кезең. Дәріскер тақырып бойынша мағлұмат береді. Студенттер оқытушының айтқан ақпараттарын тындап, «Қос жазба күнделігін» толтырады.

Кесте 1 - «Қос жазба күнделігінің» үлгісі

Үзінді	Түсіндірме
Жүсіп пайғамбар оқиғасы зерттеуші ғалымдардың қай-қайсысы да бұл оқиғаның сілемі өте көне дәуірлерге жол тартып жататынын айтады. Қазақ ғалымы А. Қыраубайқызы қазақ қисса-дастандарының түп-негізі, шығу төркіні туралы арнайы зерттеу еңбегін де жазды. Тікелей мұсылман қаламгерлерінің бұл тақырыпқа баруына, қалам тебуіне келер болсақ, бұл жөнінде ғалым А. Қыраубайқызы: «Жүсіп пайғамбар оқиғасын парсы, түрік тілдерінде көптеген ақындар жазды. Оның түпкі нұсқасы, әрине, Құранның 12-сүресі және Фирдоуси жырлаған «Жүсіп–Зылиха», бірақ Әли, Жәми, Дүрбек үшеуі сүйенген бір ортақ негіз XI ғасырда өмір сүрген Герат ғалымы Абдаллах Ансаридың (1006-1088) прозалық сюжеті екені анықталып отыр. Оны алғаш салыстырып зерттеген Е.Э. Бертельстің шәкірті, өзбек ғалымы Э.Р. Рүстемов, татар ғалымы Н.Ш. Хисамов болды.	Жүсіп пайғамбар оқиғасын әртүрлі ақындар жазды. Құранның 12-сүресі және Фирдоуси жырлаған «Жүсіп–Зылиха», бірақ Әли, Жәми, Дүрбек үшеуі сүйенген бір ортақ негіз XI ғасырда өмір сүрген Герат ғалымы Абдаллах Ансаридың (1006-1088) прозалық сюжеті екені анықталды. Сонымен қатар ол туралы зерттеулерді де бірнеше ғалымдар жүргізді. Атап айтсақ, Е.Э. Бертельстің шәкірті, өзбек ғалымы Э.Р. Рүстемов, татар ғалымы Н.Ш. Хисамов, А. Қыраубайқызы іспеттес ғалымдар зерттеді.

III кезең. «Ой толғау» кезеңі. Әр студент «Қос жазба күнделігіндегі» жазбаларын талдап, бәрімен бөліседі. Қалған студенттер жазбаларға қатысты ойларын білдіреді.

IV кезең. Қорытынды. Студенттер «Insert» кестесіне сабақтан алған әсерлері мен ақпараттар жайлы толтырады. Осылайша интербелсенді әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы өткен дәрістер алға қойған оң нәтижеге жетеді.

Осындай интербелсенді дәрістің тиімді екенін анықтау үшін студенттер арасында эксперимент жүргіздік. Басында оларға осы «Қисса Жүсіп», «Жүмжұма» дастандарын өздігінен оқу тапсырмасы үй жұмысы ретінде берілді. Нәтижесінде материалды студенттердің тек 25% игергені анықталды, содан соң интербелсенді дәрісті пайдалану барысында студенттердің 90% меңгергені белгілі болды. Бұл яғни интербелсенді тәсілдің өте нәтижелі екендігінің дәлелі.

Дан Ши мақаласы студенттердің терең білім алуына бағытталған тәсілді зерттеуге бағытталған. Мақаланың мақсаты – оқытушының интерактивті оқытудың жинақталған және мультимодальды педагогикалық тәжірибесі студенттердің білімді пассивті беру формасы ретінде қарастырылатын дәріс сабақтарына белсенді қатысуын қалай жеңілдететінін түсіну. Кейс-стади халықаралық білім мен локализацияланған оқыту тәжірибесінің арқасында педагогикалық шеберліктің өкілі ретінде танылған мақсатқа бағытталған мұғалім қатысушысы жұмылдырған тілдік динамикаға бағытталған. Конструктивтік тұрғыдан оқытудың іске асырылған тәсілінің теориялық негіздерімен сәйкестендірілген бұл зерттеуі педагогикалық тұрғыдан жобаланған жоғары дәрежелі сұрақтарға студенттердің жауаптарын ынталандыру үшін мұғалімнің ым-ишараны қолдануы арқылы қолданылатын мультимодальды репертуарға назар аударады. Бұл бірін-бірі толықтыру білім беруде ойлауды және белсенді оқуды ынталандырады деп сенеміз. Әрі қарай, бұл интерактивті оқыту қимылы ақпаратты беру үшін оқу әлеуетін қолдап қана қоймай, сонымен қатар белсенді оқу процесінде білімді түрлендіру үшін когнитивтік ойлау мен болжамды өзара әрекеттесу үшін әрекет әлеуетін береді [7].

Интербелсенді дәрістер оқытушы назарын аудитория қызметіне аударады, оқытудың әртүрлі технологияларын сараптан өткізуге мүмкіндік береді, ал студенттер олардың көмегімен алынған ақпаратты жадысына сақтап, оны талқылап, түсініксіз жерлерін анықтауға мүмкіндік алып, оқыту үрдісіне бар ыңтасымен қатысады.

Дәріскер студенттерді қызықтыру үшін оқытудың әртүрлі интербелсенді тәсілдерін қолдана алады. Студенттер өздеріне ұсынылған жағдайларды суреттеп, диаграммаларды түсіндіріп, берілген тапсырма бойынша ортақ шешім қабылдай алады.

Жоғарыда аталған қызмет түрлері студенттерді оқу үрдісіне қатыстырып қана қоймайды, сондай-ақ олар сыни тұрғыдан ойлау мен топта жұмыс істеу қабілетін дамытады. Интербелсенді дәрістерді сабақ үрдісінде пайдалану оқытушы рөлін түрлендіреді. Осылайша ол оқу үрдісінің менеджеріне айналады, студенттерге қажет кезде көмек көрсетіп, әрбір студенттің курсты өз қарқынында оқуы үшін пәнді оқыту кестесіне сәйкес жеке бағытын қалыптастырады.

Осылайша интербелсенді дәрісте оқытушы мен компьютердің қатысуы білім беру сапасын анағұрлым жақсартады. Аудиториялық жұмыстың осы түрін қолдану оқыту үрдісінің белсенді болуын қамтамасыз етіп, студенттердің оқып жатқан пәнге деген қызығушылығы мен оқу үрдісінің тиімділігін арттырады, оқу материалын түбегейлі түсінуге мүмкіндік береді. Алайда интербелсенді дәрісті

қолдану оқытушының дайындық деңгейі мен біліктілігіне жоғары талап қояды, яғни ол оқытудың дәстүрлік әдістерін ғана емес, оларды білім алушылардың ерекшелігіне сәйкес ғылым мен техниканың заманауи жетістіктерін пайдалану арқылы жаңарта алуы керек.

М.В.Кузнецовтың зерттеуінде белсенді оқыту әдістерін қолданатын әр түрлі дәрістердің негізгі сипаттамалары қарастырылады. Олардың талдауы жүргізіліп, интербелсенді дәрістердің осы түрлерінің критерийлері алға қойылған. Классикалық академиялық дәріс пен интербелсенді дәріс салыстырылып, артықшылықтары көрсетіледі. Студенттерді интербелсенді дәріс кезінде оқытудың басты артықшылығы ретінде олардың комбинациясында сөйлеу дағдыларын дамыту қарастырылады. ЖОО-дағы оқытудың заманауи түрі туралы интербелсенді дәріс жайлы айтылады [8].

Оқытудың интербелсенді түрлерінің міндеттерінің бірі білім алушылардың қызығушылығын арттыру, оқу материалын тиімді меңгерту, студенттерге алға қойған мақсаттарын шешу үшін өз бетімен ізденіс жасауға көмектесу, студенттер арасында өзара әрекеттесуді орнату, топта жұмыс істеуді және әрбір пікірге сабырлықпен қарауды әрі әрбір тұлғаның сөз құқығын сыйлауды үйрету, студенттердің өз пікірлері мен өмірлің және кәсіби біліктерін қалыптастырып, студент біліктілігінің жаңа деңгейге көтерілуін қадағалау болып табылады.

Е.А.Челнокованың мақаласында кәсіптік білім беруді дамытудың қазіргі тенденциялары студенттерді дайындаудың жаңа тәсілдерін іздеу қажеттілігі жайлы айтылады. Бұл мақалада жоғары білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың заманауи нысаны ретінде интербелсенді дәрісті қолданудың рөлі, маңыздылығы мен мүмкіндіктеріне талдау жасалады. Авторлар интерактивті дәрістің артықшылықтары мен ерекшеліктерін сипаттайды, сонымен бірге қолда бар теориялық материалды жинақтайды. Одан әрі мақалада үш интербелсенді әдіс қарастырылды. Минин атындағы университетте «педагогикалық технологиялар», «кәсіптік білім беру сапасының мониторингі», «педагогикалық өлшемдер негіздері» сияқты оқу пәндерін оқытуда. Осы әдістерді қолдану нәтижелері олардың оқу процесін ұйымдастыруда тиімді екенін көрсетті. Сондай-ақ, авторлар интерактивті дәрістің әртүрлі түрлерін талдап, тәжірибеде жоғарыда аталған оқу пәндері бойынша оқу процесіне тікелей енгізілді. Оқу процесінде дәрістер-визуализациялар, дәрістер-баспасөз конференциялары, жоспарланған қателіктері бар дәрістер белсенді қолданылды. Дәрістердің осы түрлерін пайдалануды талдау нәтижелері оқу процесін ұйымдастырудың бір түрі ретінде интербелсенді дәрістің оңтайлылығы мен тиімділігі туралы айтылады [9].

Оқытушы сабағын оқытудың интербелсенді түрлерінің негізінде дайындау барысында нақты тақырып бойынша оқытудың тиімді және сәйкес түрін таңдап қана қоймайды, сондай-ақ мәселені шешу үшін оқытудың бірнеше тәсілдерін үйлестіру мүмкіндігіне ие болады, ал ол болса студенттердің түсінік қалыптастыруына септігін тигізеді. Алға қойған мақсатқа жету үшін оқытудың әртүрлі интербелсенді тәсілдерін қарастырған жөн.

Интербелсенді сабақта жұмыс істеудің қағидалары: сабақ - дәріс емес, ортақ жұмыс, барлық қатысушылары жасына, әлеуметтік деңгейіне, тәжірибесіне,

жұмыс орнына қарамастан тең, әрбір қатысушының кез келген мәселе бойынша пікір айтуға құқығы бар, сабақта айтылғанның бәрі әрекет етуге емес, ойлануға арналған ақпарат болып табылады.

Әдебиетті оқыту әдістемесі ғылым ретінде екі жүзден астам жыл қарастырылып келеді. Қазіргі таңда да оның мазмұны мен мәселелері жайлы сұрақтар талқылануда. Бірқатар оқытушылардың пікірінше кез келген пәнді оқытудың әдістемесі, әсіресе әдебиеттің әдістемесі тек қана ғылым ғана емес, сонымен қатар өнер болып табылады.

Интербелсенді дәрістер оқытушыларға дәрістерді тиімдірек өткізуге көмектесу үшін жасалған. Э.Баркли мен Х.Клердің практикалық ресурсы «Дәріс презентациялары қалай қызықтырақ болуы мүмкін?» сияқты өзекті сұрақтарға жауап береді. «Студенттерге бүкіл уақыт бойы жай отырып, пассивті тыңдаудың орнына дәріс барысында белсенді оқуға қалай көмектесе аламыз?» Белгілі авторлар Э. Баркли және Х.Клер тартымды дәрістерді құру және өткізу бойынша практикалық кеңестер береді, сонымен қатар мұғалімдерге студенттердің дәріс презентацияларына дейін, кезінде және одан кейін оқу үдерісіне белсенді және толық қатысуын қамтамасыз етуге көмектесетін нақты әдістерді ұсынады.

Зерттеулер көрсеткендей, университет оқытушыларының көпшілігі бұрынғысынша дәстүрлі дәрістерді таңдаулы оқыту әдісі ретінде пайдаланады. Дегенмен, зерттеулер белсенді оқыту құрамдастары бар сабақтарға қарағанда лекция негізіндегі курстардан көп студенттердің үлгермейтінін көрсетеді. Интербелсенді дәріс студенттерге дәріс тыңдаған кезде үйренуге көмектесу үшін арнайы таңдалған белсенді оқыту әдістерімен қызықты презентация кеңестерін біріктіреді. Бұл әрбір мұғалімнің әдістеріне оңай енгізілетін оқыту мен оқудың дәлелденген стратегиясы.

Оқыту мен оқуға қатысты лекция бойынша өзекті, заманауи зерттеулер мен теорияның синтезін қамтамасыз етумен қатар, бұл кітапта қызықты презентацияларды қалай жеткізуге болатыны туралы 53 кеңес және дәріс барысында студенттерге олардың оқуын қолдау үшін тағайындауға болатын 32 әдіс бар. Кеңестер мен әдістерді оқу әдістері мен оқу пәндері бойынша жергілікті жерде де (шағын дәрістер мен үлкен лекция залдарын қоса), сондай-ақ онлайн курстарда қолдануға болады.

Бұл кітап ғылыми және тәжірибеден алынған ұжымдық даналыққа негізделген, жаңартылған ресурс болып табылады. Бұл жоғары оқу орындарында тиімді оқытуға арналған барлық адамдар үшін жақсы қолданылатын және құпталатын қосымша болады [10].

Strategic Teacher PLC Guides әр сыныпқа жоғары әсерлі, зерттеуге негізделген оқу тәжірибесін енгізу бойынша маңызды жұмысты бұрынғыдан да жеңілдетеді. Әрбір нұсқаулық ASCD бестселлер кітабындағы бір стратегияға назар аударады «Стратегиялық мұғалім: Әрбір сабақ үшін дұрыс зерттеуге негізделген стратегияны таңдау және оқыту, жоспарлау және оқыту үшін мұғалімдер тобы (немесе кәсіби білім беру қауымдастығы) үшін толық кәсіби даму ресурсы ретінде қызмет етеді.

Бұл нұсқаулық студенттердің маңызды ақпаратты есте сақтау үшін дәрістер мен презентациялар мазмұны туралы белсенді ойлау қабілеттерін арттыратын

белсенді дәріске бағытталған. Интербелсенді дәріс студенттерді қызықтырады және оларға келесі төрт кезенді оқыту үдерісі арқылы жетекшілік ету арқылы берік есте сақтау қабілетін қалыптастыруға көмектеседі. Ол кезеңдерге мыналар жатады:

Қосылу: Дәріс студенттерге тәжірибелері мен негізгі білімдерін дәріс тақырыбымен байланыстыруға көмектесетін ілмектен басталады. Яғни дәріс алдында үйге сол өтетін дәріс бойынша дайындап әкелген деректер бойынша сұрақтар қойылады.

Ұйымдастыру: Дәріскер ақпаратты басқарылатын «бөлшектерде» ұсынады, студенттер оны көрнекі ұйымдастырушыларға жазады. Бұл жерде «Insert» әдісі пайдаланылады. Яғни әрбір ақпарат кестелерге толтырылады.

Қос код: оқытушы мазмұнды есте қалатындай ету үшін әртүрлі презентация әдістерін пайдаланады. Презентация жасау дәріскердің дәріс барысында қолданатын көрнекі құралдарының бірі болып табылады.

Жаттығу және пысықтау: Дәріс студенттердің алған білімдерін біріктіретін немесе қорытындылайтын синтездік тапсырмамен аяқталады. Бұл арада «Ой толғау» кезеңі жайлы айтса болады, яғни дәріс бойынша алған білімдері жайлы пікір білдіріп, оны талдау, ортаға салу.

Студенттердің әр түрлі деңгейлеріндегі жұмысын тексеріп, алынған нәтижелерді оқушылардың есте сақтауы мен түсінуін қалыптастырудағы келесі қадамдарды жоспарлау үшін пайдалануға болады [11].

Әдебиетті оқыту әдістемесінің ғылым ретінде негізгі мәселесі осы үрдістің заңдылықтарын тану болып табылады. Әдебиеттану көркем әдебиеттің даму заңдылықтарын зерттейді, дидактика оқытудың жалпы заңдылықтарын, ал психология болса адамның психикалық қызметінің заңдылықтарын зерттейді. Әдістеме осы ғылымдармен тығыз байланысты, оның деректеріне сүйеніп, арнайы мәселелерді шешеді. Оқыту үрдісінің заңдылықтарын ашу негізінде әдістеме оқытудың негізгі принциптерін дайындайды, және де тәжірибені басқаруға арналған бастапқы мәліметтерді ұсынатын жеке ережелерді даярлайды.

Әдебиетті оқыту әдістемесі - педагогикалық ғылым, яғни білім алушыларға әдебиетті оқыту барысында бұл үрдістің заңдылықтарын ашып, оны дұрыс басшылыққа алу мақсатын көздейді. Әдебиетті оқыту әдістемесінің қоғамдық маңыздылығы көркем әдебиеттің тәрбиелік зор мүмкіншілігімен ерекшеленеді, Әдебиетті оқыту ЖОО жұмысына жатқандықтан, оқытудың жалпы теориялық және жалпы принциптерін дайындайтын дидактикамен тығыз байланысты.

Әдебиетті оқыту әдістемесі әдебиеттанумен тығыз байланысты, яғни әдебиеттің әдістемесімен, теориясымен және тарихымен байланыста болады. Бұл байланыс әдебиет курсының мақсатын мазмұнын және құрылымын анықтауда байқалады.

Әдістеме эстетикамен де байланысты, әдебиетті оқу барысында философиялық, этикалық, тарихи, тілдік сұрақтар қамтылады.

Кейбір мәселелерді шешу барысында әдебиетті оқыту әдістемесі психологиямен де түйіседі. Бұл байланыс екі жақты көрінеді: яғни көркемдік

қабылдау психологиясы мен студенттердің рухани дамуы мен тәрбиесіндегі оқыту психологиясы.

Көркем әдебиет өздігінше шындықты тірі бейнелермен, суреттермен беретіндіктен көрнекі құрал ретінде қабылданады. Алайда әдеби шығарманы меңгеру үшін сурет өнері, ән-күй, кино, теледидар және т.б. сияқты көрнекі құралдар да көмектесуі мүмкін. Сабақта және сабақтан тыс көрнекі құралдарын қолдану әр түрлі мақсатты көздеуі мүмкін. Әдебиет сабағында көрнекілік білім алушыларға әдеби шығарманы терең қабылдауға көмектесетін бірден бір құралдардың бірі.

Әдебиет сабағында көрнекілікті қолданудың негізгі функциясы - білім алушыларға жазушының қандай да бір әдеби шығармасының немесе шығармашылығын меңгеру үшін, теориялық-әдеби білімдерді игеруге септігін тигізу үшін қолданылады.

Оқытушының құзырында көрнекіліктің әртүрлі құралдары бар: көркем-иллюстрациялық және графикалық материалдар, дискке жазылған немесе интернет желісіндегі видеолар, kahoot, quizlet, google forms сияқты әртүрлі сандық технологиялар. Олардың әрқайсысы көрнекіліктің қандай да бір түріне жатады: көру, есту және синтетикалық.

Көру көрнекілігі әдебиет сабағын оқытуда үлкен рөл атқарады.

Көрнекілік құралы ретінде жазушылардың портреттерін, шығармалар иллюстрацияларын, жанрлық сипаттағы суреттерді, жазушы өміріне қатысты жергілікті орындардың суреттерін, макеттерді, және де цифрлық технологияларды да атауға болады.

Есту көрнекілігі. Автор жасаған дыбыстық бейнені сезіп бағалай алу, шығарманы, әсіресе поэтикалық шығарманы толыққанды қабылдауға арналған шарт.

Әуен мен көркем оқу әдебиетті оқыту үрдісін белсенді қылудың кең мүмкіндігін ашады.

Көрнекіліктің синтетикалық құралдары. Кино мен теледидар, видеоматериалдар көрнекіліктің көру және есту құралдары болып табылады, уақыт пен кеңістіктегі оқиғаларды көрсетіп, ақиқатты онымен ұқсас бейнеде береді. Теледидар мен киноның зор мүмкіндіктері оларды сабақта қолдануға нәтижелі қолдануға болатындықтың белгісі. Сабақта көрнекілікті қолдануды жоспарлаған оқытушы оның сабақ жүйесіндегі және әрбір жеке сабақтағы дидактикалық функциясын анықтау қажет.

Осылайша, көрнекілік дамыта оқытудың әдістерін көбейтіп, жақсартуда әсер етіп, әдістеменің болашағы зор саласы болып табылады. Техникалық құралдардың қарқынды дамуына байланысты сабақ барысында әртүрлі көрнекілік құралдары қолданыла бастады. Және де мұндай көрнекілік пен техникалық құралдарды ұтымды қолдану оқытушадан аса жоғары шеберлікті талап етеді.

Қорытынды

Педагогикалық инновация - педагогика саласындағы жаңалық болып табылады. Ол білім беру жүйесіне прогрессивті өзгерістер мен жаңа

элементтерді енгізеді, бұл оның жеке құрылымын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жалпы бүкіл жүйені толыққанды жақсы жаққа өзгертеді. Педагогикадағы негізгі бағыттар мен нысандарға мыналар жатады: білім беру үрдісінің жаңа моделдерін жобалау, білім беру мен білім беру ұйымдарын дамытудағы стратегияларды дайындау, білім беру мазмұнын жаңарту, оқыту мен тәрбие берудегі жаңа технологияларды даярлау, педагогикалық кадрлардың даярлығын жақсарту, білім алушылардың психологиялық және экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Алтын Орда дәуіріндегі жәдігерлерді оқытуды зерттеу барысында мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Оқытушы оқытудың тиімді жолдарын іздеп қана қоймай, сондай-ақ студентке білім беру үрдісінде педагогикалық және психологиялық жағдайларға да назар аудару керектігі жайлы айтылды. Яғни Алтын Орда жәдігерлерін оқыту арқылы студенттердің бойында ойлау қабілетін жетілдіріп, олардың зейіндерін қалыптастыруға болатындығы анықталды.

2. Алтын Орда жәдігерлерін оқыту ұлттық құндылықты сіңірумен пара-пар, сондықтан болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мамандарының рухани-адамгершілік қасиеттерін дамытып, кәсіби маман ретінде жетілуіне жол ашады.

3. Жоғары оқу орындарында Алтын Орда жәдігерлерін аса жоғары деңгейде оқытуды дамыту мақсатында тиімді әдістер көрсетілді.

Қорыта айтқанда, сабақ беру үрдісі оқытушыдан шығармашылықты, сонымен қатар оқытатын пәннің ғылыми негіздерін білуді, сабақ барысын бақылап-болжай алатындай педагогикалық біліктерді, шығармашылық ізденістерді талап етеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Егоров В.Л. Золотая Орда: Мифы и реальность. – Москва, 1990. - 344 с.

[2] Рашитов Ф.А. история татарского народа. С древнейших времен до наших дней: учеб. пособие для нац. школ, гимназий, лицеев. – Саратов : Дет. кн., 2001. – 286 с.

[3] Жанұзақова Қ.Т., Үсеева Б.Алтын Орда дәуірі әдебиетіндегі қисса-дастандар және «Хұсрау Шырын» дастаны //ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. Том 158 № 6. – 2015. – 58-64 б.

[4] Хузин Ф.Ш., Гилязов И.А., Пискарев В.И. и др. История Татарстана: Учеб. пособие для основ. шк. – Казань, ТаРИХ. – 2001. — 544 с.

[5] Қоңыратбаев Ә. Әдебиетті оқыту методикасы. – Алматы, Мектеп, 1985. – 256 б.

[6] Көшімбаев А. Қазақ әдебиетін оқыту методикасы. – Алматы, Мектеп, 1993. – 344 б.

[7] Dan Shi, Derek Irwin, Ping Duhttps. Languaging dynamics in interactive lecturing: exploring an embodied approach to deep learning in L2 higher education contexts//doi.org/10.1080/19463014.2021.197154305 //Classroom Discourse. - 2023. - 14 (2). – 147-166 pp.

[8] Кузнецов М.В. Интерактивная лекция как методическая среда для развития речевых умений в их комбинации //Вестник ТГУ. – Выпуск 8 (100). – 2011. – 103-108 с.

[9] Челнокова Е.А., Лебедева А.А., Алешугина Е.А. Интерактивная лекция как современная форма обучения в вузе //Балтийский гуманитарный журнал. – Том 9. № 3 (32). – 2020. – 199-202 с.

[10] Barkley E.F., Claire H. Major Interactive Lecturing. – Jossey-Bass; 1 st edition, 2018. – 416 p.

[11] Silver F. H., Perini M. J. The Interactive Lecture: How to Engage Students, Build Memory, and Deepen Comprehension. //ASCD, 2010. – 92 p.

REFERENCES

[1] Egorov V.L. Zolotaia Orda: Mify i reálnost.(The Golden Horde: Myths and Reality) – Moskva, 1990. – 344 s. [In Rus]

[2] Raşitov F.A. Istoria tatarskogo naroda. S drevneiřih vremen do nařih dnei [Tekst] : uceb. posobie dlä nas. řkol, gimnazi, liseev. (History of the Tatar people. From ancient times to the present day: A textbook for national schools, gymnasiums, lyceums) – Saratov: Det. kn., 2001. – 286 s. [In Rus]

[3] Janūzaqova Q.T., Üseeva B. Altyn Orda дәuiri ädebiatındaǵı qissa-dastandar jäne «Hūsrau Şyryn» dastany: (Poems in the literature of the Golden Horde period and the poem «Khusrov Shyryn») //QazÜU habarşysy. Filologia seriasy. Tom 158 № 6. – 2015. – 58-64 b. [In Kaz]

[4] Huzin F.Ş., Giläzov İ.A., Piskarev V.İ. i dr. İstoria Tatarstana: Uceb. posobie dlä osnov. řk. (The history of Tatarstan: A textbook for primary school) – Kazän, TaRİH, 2001 – 544 s. [In Rus]

[5] Qoñyratbaev Ä. Ädebietti oqytu metodikasy. (Methods of teaching literature) – Almaty, Mektep, 1985. – 256 b. [In Kaz]

[6] Köşimbaev A. Qazaq ädebiatın oqytu metodikasy. (Methods of teaching Kazakh literature) – Almaty, Mektep, 1993. – 344 b. [In Kaz]

[7] Dan Shi, Derek Irwin, Ping Duhttps. Languaging dynamics in interactive lecturing: exploring an embodied approach to deep learning in L2 higher education contexts//doi.org/10.1080/19463014.2021.197154305. //Classroom Discourse. 2023. - 14 (2). –147-166 pp.

[8] Kuznesov M.V. İnteraktivnaia leksia kak metodicheskaia sreda dlä razvitia rechevyh umeni v ih kombinatsii. (Interactive lecture as a methodological environment for the development of speech skills in their combination) // Vestnik TGU, vypusk 8 (100). – 2011. – 103-108 s. . [In Rus]

[9] Chelnokova E.A., Lebedeva A.A., Aleşugina E.A. İnteraktivnaia leksia kak sovremennaia forma obuchenia v vuze.(Interactive lecture as a modern form of education at the university) //Baltiski gumanitarnyi jurnal. Tom 9. № 3 (32). –2020. – 199-202 s. . [In Rus]

[10] Barkley E.F., Claire H. Major Interactive Lecturing. –Jossey-Bass; 1 st edition. 2018. – 416 p.

[11] Silver F. H., Perini M. J. The Interactive Lecture: How to Engage Students, Build Memory, and Deepen Comprehension. –ASCD. – 2010. – 92 p.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ ЭПОХИ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И ИХ ОБУЧЕНИЕ В ВУЗЕ

*Мурзатаева А.Т.¹, Мәтбек Н.Қ.², Саткенова Ж.Б.³

¹докторант, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: aigera1983@mail.ru

²к.ф.н., доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: nursulu.m@mail.ru

³ст. преподаватель, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
e-mail: zhanar_03@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается о том, как можно рационально преподавать литературные памятники эпохи Золотой Орды в высших учебных заведениях. С момента становления эпохи Золотой Орды, охватывая произведения той эпохи, в высшем учебном заведении говорят о важности различных интерактивных технологий, в том числе лекции. Основная задача статьи - показать, как можно использовать различные новые технологии в целях демонстрации высокого методического мастерства на уроках, особенно на уроках

казахской литературы. А также определить, что с помощью произведений эпохи Золотой Орды можно развивать духовные ценности студентов, обучая их новым технологиям в высших учебных заведениях.

В статье используются методы теоретического анализа, обобщения информации. Показано их применение на практике. Что касается важности статьи, то лучше всего говорить о том, что вопрос обучения памятников Золотой Орды в высших учебных заведениях является одной из актуальных тем на сегодняшний день. Изучение эпохи Золотой Орды, когда наша страна обрела независимость, является очень важным. Глава государства одобрил ряд инициатив по пропаганде темы Золотой Орды. В связи с этим в Атырау прошла международная научно – практическая конференция на тему «Ұлық ұлыс-Алтын Орда». Касым - Жомарт Токаев отметил: «Мы должны показать миру ценные экспонаты эпохи Золотой Орды и эффективно использовать их для развития сферы туризма». И знакомство студентов с этими золотыми ордынскими памятниками станет единственным вкладом в нашу историю.

Подводя итог, статья повествуется о том, что использование интерактивных технологий в процессе обучения в вузе памятников Золотой Орды является очень эффективным, так как способствует вовлечению студентов в процесс обучения и способствует творчеству.

Ключевые слова: Золотая Орда, интерактивная, лекция, методика, технология, ценность, памятник, учение

LITERARY MONUMENTS OF THE GOLDEN HORDE ERA AND THEIR TEACHING AT THE UNIVERSITY

*Murzatayeva A.T.¹, Matbek N.K.², Satkenova Zh.B.³

^{*1} doctoral student, KazNU named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
e-mail: aigera1983@mail.ru

²c.ph.s, ass. professor, KazNU named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nursulu.m@mail.ru

³senior teacher, KazNU named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhanar_03@mail.ru

Abstract. The article describes how it is possible to rationally teach literary monuments of the Golden Horde era in higher educational institutions. Since the formation of the Golden Horde era, covering the works of that era, the university has been talking about the importance of various interactive technologies, including lectures. The main objective of the article is to show how various new technologies can be used in order to demonstrate high methodological skills in the classroom, especially in Kazakh literature lessons. And also to determine that the works of the Golden Horde era can develop the spiritual values of students by teaching them new technologies in higher educational institutions.

The article uses methods of theoretical analysis, generalization of information. Their application in practice is shown. As for the importance of the article, it is best to say that the issue of teaching exhibits of the Golden Horde in higher educational institutions is one of the relevant topics today. The study of the Golden Horde era, when our country is gaining independence, is very important. The Head of State approved a number of initiatives to promote the theme of the Golden Horde. In this regard, an international scientific and practical conference on the topic "Ulyk ulyś–Altyn Horde" was held in Atyrau. Kassym - Jomart Tokayev noted: "We must show the world the valuable exhibits of the Golden Horde era and use them effectively for the development of tourism." And the acquaintance of students with these golden Horde exhibits will be the only contribution to the unforgettable nature of our history.

Summing up, the article shows that the use of interactive technologies in the process of studying at the university of the Golden Horde exhibits is very effective, as it promotes the involvement of students in the learning process and promotes creativity.

Keywords: Golden Horde, interactive, lecture, methodology, technology, value, monument, study

Статья поступила 16.06.2023